Studia Philosophiae Christianae
UKSW
62(2026)1

DOMINIKA DZWONKOWSKA

CNOTY ŚRODOWISKOWE W DYSKURSIE EKOFILOZOFII. REFLEKSJE ARETOLOGICZNE WOKÓŁ MONOGRAFII *CURRENT CHALLENGES OF ENVIRONMENTAL PHILOSOPHY*

Streszczenie. Niniejszy artykuł przedstawia wybrane koncepcje aretologiczne omawiane w monografii *Current Challenges of Environmental Philosophy* wydanej w 2023 roku pod redakcją Richarda Sťahela i Ewy Dědečkovej. Monografia prezentuje namysł słowackich myślicieli nad filozofią ekologiczną w czasach Antropocenu, w niniejszym artykule nie przedstawiam jednak recenzji monografii, ale analizuje ją, zadając pytanie o to, jakie powinny być cnoty Antropocenu? W książce można wyróżnić dyskurs nad dwoma rodzajami cnót, cnotami intelektualnymi oraz cnotami etycznymi. Cnoty intelektualne porządkują świat intelektualny, cnoty etyczne kierują naszymi działaniami i wyborami moralnymi. W epoce, w której wpływ człowieka jest ogromny oba rodzaje cnót mają duże znaczenie, dla kierowania działaniami podmiotu moralnego w sposób, który uwzględnia dobro człowieka, rozwój gospodarczy i poszanowanie dla środowiska naturalnego. W monografii cnoty intelektualne nie są widoczne explicite, ale implicite, potrzeba ich włączania i krytycznego znaczenia w Antropocenie pojawia się w postulatach uporządkowania istniejącej już wiedzy (Sklair), poszukiwania najlepszego dla środowiska modelu rozwoju (Sťahel) czy modelu politycznego (Horyna) bądź poprzez pytanie o technologię i możliwości jej mądrego zastosowania (Ribeiro). W każdym z tych tekstów u podstaw dyskusji widoczna jest wyraźna potrzeba racjonalności, mądrości, rozróżniania, roztropności czy innych istotnych w Antropocenie cnót intelektualnych. Niemniej same cnoty intelektualne nie są wystarczające, aby w pełni chronić środowisko, konieczne są również cnoty etyczne, które pozwoliłyby podmiotowi moralnemu działać na korzyść środowiska naturalnego. W monografii pojawiają się trzy takie cnoty, są to antropofilia (Sklair), sprawiedliwość (Gümplová) oraz cnota obywatelstwa środowiskowego (Mravcová). Cnoty i ich prawidłowe zastosowanie wymagają odpowiedniego formowania poprzez edukację moralną, o czym w swoim rozdziale pisze Dědečková, łącząc potrzebę edukacji środowiskowej z kształtowaniem charakteru moralnego człowieka. Tak zarysowana lista cnót tworzy katalog sprawności moralnych niezbędnych do ochrony środowiska z perspektywy autorów monografii.

Słowa kluczowe: Antropocen; ekofilozofia; technologia; cnota; etyka cnót środowiskowych

1. Wstęp. 2. Cnoty intelektualne Antropocenu. 3. Cnoty etyczne Antropocenu. 4. Podsumowanie.

1. WSTĘP

W latach 70. dwudziestego wieku zauważono, że postęp technologiczny przynosi nie tylko poprawę warunków życia, ale także wpływa na środowisko naturalne. Od momentu, gdy kryzys ekologiczny stał się widoczny, jest on jednym z najbardziej dyskutowanych tematów wśród akademików. Stał się również bardzo interesujący dla filozofów, zwłaszcza etyków środowiskowych, którzy dostrzegają jego moralny wymiar. Temat kryzysu ekologicznego analizowanego z perspektywy Antropocenu[1] stał się przedmiotem monografii *Current Challenges of Environmental Philosophy* wydanej pod redakcją Richarda Sťahel i Ewy Dědečkovej. Koncepcja Antropocenu jest obecna w dyskusjach akademickich w co najmniej dwóch znaczeniach: wąskim – geologicznym[2] i szerszym – kulturowym (por. Trischler, 2016), W ramach wymiaru kulturowego, który jest przedmiotem monografii, podkreśla się rolę człowieka w przekształcaniu ekosystemów i realny wpływ na zjawiska przyrodnicze, co pokazuję siłę sprawczości człowieka oraz siłę oddziaływania technologii. Człowiek jest tutaj pokazany jako przyczyna zmian, niestety w większości negatywnych, a jego oddziaływanie jest analizowane z perspektywy wpływu na kulturę i moralność człowieka.

Książka *Current Challenges of Environmental Philosophy* składa się z siedmiu rozdziałów, które analizują obecne wyzwania filozofii środowiskowej w kontekście wpływu człowieka na środowisko naturalne. W niniejszym artykule nie będę jednak omawiać monografii, ale przyjrzę się jej z perspektywy etyki cnót środowiskowych, przeanalizuję tekst zadając pytanie o to, jakich cnót potrzebujemy

1 Termin „Antropocen" został spopularyzowany przez Paula Crutzena w 2000 r. dosłownie oznacza on epokę człowieka i odnosi się do rzeczywistości, w której działania człowieka wywołały znaczący wpływ na środowisko naturalne.

2 Propozycja nazwania epoki geologicznej nazwą „Antropocen" była dyskutowana przez naukowców, w marcu 2024 roku panel ekspertów Międzynarodowej Komisji Stratygrafii większością głosów odrzucił propozycję zmiany nazwy epoki.

w Antropocenie. Władza człowieka nad środowiskiem skłania do przemyślenia, kim ten człowiek powinien być?; jaki powinien mieć charakter moralny?; czyli jakie cnoty powinien przejawiać, aby odpowiadać na kryzys ekologiczny. Temat cnót Antropocenu nie jest nowy był już poruszany w literaturze (por. Lowe, 2019; Dzwonkowska, 2018; Pouteau, Hess, 2024; Morrell, Dahlmann, 2023). Analiza w tym artykule ogranicza się do myśli filozofów słowackich, którzy w swoich rozważaniach odwołują się do dyskursu międzynarodowego, ale także do myślicieli ze swojego kraju. W myśli naszych sąsiadów można znaleźć też nawiązania do poglądów Henryka Skolimowskiego. To unikalne połączenie różnych inspiracji filozoficznych daje nieco inny obraz refleksji ekofilozoficznej niż ten znany z wiodących czasopism międzynarodowych, co jest ciekawym wkładem w dyskurs o cnotach środowiskowych i pozwala przyjrzeć się zagadnieniom filozofii środowiskowej z innej perspektywy. Niewątpliwie opublikowane teksty prezentują oryginalne poglądy ich autorów, są ciekawą i twórczą syntezą tekstów filozoficznych zarówno słowackich jak i międzynarodowych. Niemniej monografia złożona z kilku artykułów dostarcza zbyt małego materiału badawczego, by wyciągnąć wnioski o swoistości słowackiej myśli ekofilozoficznej.

W monografii można wyróżnić dwa rodzaje cnót Antropocenu, są to cnoty intelektualne i cnoty etyczne. Mimo że autorzy nie używają pojęcia „cnoty Antropocenu", to będę go używać dla uporządkowania dyskusji w niniejszym artykule, przez cnoty Antropocenu rozumiem ten typ sprawności moralnych, który jest pożądany w czasach, gdy człowiek ma ogromny wpływ na środowisko naturalne i powinien nauczyć się mądrze używać swojej mocy, uwzględniając potrzeby środowiska naturalnego i społecznego.

2. CNOTY INTELEKTUALNE ANTROPOCENU

Cnoty intelektualne, według Arystotelesa (2007, 102), są tymi, które służą rozumnej części duszy. Są one doskonałościami umysłu

i rozumu, pomagają podmiotowi moralnemu w poznaniu prawdy, analizowaniu oraz podejmowaniu decyzji. Służą wykształceniu wiedzy teoretycznej (np. mądrość) oraz praktycznej (np. roztropność, rozsądek). Monografię otwiera artykuł nawiązujący do konieczności pewnego uporządkowania wiedzy i potrzeby cnót intelektualnych w tym zadaniu. Pierwszy rozdział to tekst napisany przez Leslie Sklair, zatytułowany *Some dilemmas of environmental philosophy: from the Anthropocen to Anthropo-sceny*. Autor analizuje działania zmierzające do uporządkowania dyskusji filozofii środowiskowej i uczynienia z niej spójnej dyscypliny. Sklair swoje analizy opiera na tekstach publikowanych w czasopiśmie *Environmental Philosophy* (EP), które jest pionierem w podejmowaniu filozoficznej dyskusji na temat kryzysu ekologicznego. Jak zauważa autor, pierwsza faza EP była poświęcona wprowadzeniu tej dyscypliny poprzez analizę relacji człowiek-przyroda z filozoficznego punktu widzenia. Pierwsza faza rozwoju ekofilozofii była skupiona na wypracowaniu najlepszego możliwego modelu relacji człowiek-środowisko. Z perspektywy etyki cnót autor nawiązuje cnót intelektualnych, które pomagają zrozumieć prawdę, zdobyć mądrość oraz prowadzą do eudajmonii. Mimo iż cnoty intelektualne są nieodłącznym elementem doskonalenia moralnego człowieka, to jest to temat nieco zaniedbany w literaturze przedmiotu (por. Stafford, 2010).

Cnoty intelektualne zdają się w odgrywać kluczową rolę w praktycznym zaangażowaniu w ochronę środowiska. Mark Coeckelbergh zauważa, że „rozwój moralno-środowiskowy jest kwestią rozwijania umiejętności aktywnego i intensywnego angażowania się w swoje środowisko - ludzkie i nie-ludzkie - i że umiejętność ta jest jednocześnie umiejętnością » intelektualną « i » praktyczną « " (2015, 116). Sklair również zdaje się stać na stanowisku, że wiedza o tym, jak chronić środowisko staje się kluczowa. W toku rozważań pokazuje on dyskusję nad terminem „bioróżnorodność", która stała się centralnym punktem filozofii środowiskowej, ale sam termin „pozostał niezwykle niejasny, a metryczny element bioróżnorodności jest równie

kapryśny" (s. 16). To stwarza problem w zrozumieniu, jak chronić środowisko, co może być wymiarem dobrostanu przyrody, do którego powinniśmy dążyć.

Innym problemem natury epistemologicznej jest kwestia właściwego zrozumienia struktur politycznych i pewnych uwarunkowań teoretycznych do stworzenia najlepszych możliwych warunków rozwoju idei ekologicznych. Zrozumienie tego wątku wymaga cnót intelektualnych, głównie mądrości, rozsądku, zdolności analizy. Břetislav Horyna w czwartym rozdziale monografii zatytułowanym *The Cold War on Global Heating*, zadaje pytanie o to, jakiej demokracji oraz jakiej racjonalności potrzebujemy, aby chronić środowisko. Pytania, które mogłyby być bardzo ciekawym wkładem w dyskurs na temat cnót intelektualnych niezbędnych zostały jednak bez odpowiedzi. Autor pokusił się jedynie o próbę ich dekonstrukcji. Mimo braku jednoznacznej odpowiedzi, pytania o demokrację i racjonalność w kontekście zmian klimatu są jak najbardziej zasadne. Pytanie o racjonalność w kontekście ochrony środowiska jest pytaniem na pograniczu dyskursu aretologicznego, bowiem to wiedza o tym jak chronić środowisko zdaje się być największym ograniczeniem we właściwych działaniach.

Kolejnym wątkiem z obszaru aretologicznego w monografii jest pytanie, jak osiągnąć cywilizację ekologiczną. W rozdziale drugim zatytułowanym *Ecological civilization as a philosophical and political concept* Richard Sťahel zastanawia się, czym jest cywilizacja ekologiczna oraz jak pogodzić tę koncepcję z ideą zrównoważonego wzrostu oraz industrializacji. Autor od pytania, jak połączyć różne relacje międzynarodowe i potrzeby wzrostu gospodarczego z interesami środowiskowymi. Odpowiedź na to pytanie można znaleźć w koncepcji cywilizacji ekologicznej zawartej w chińskiej strategii politycznej. Co ciekawe jeden z obecnie najbardziej zaludnionych i najszybciej rozwijających się krajów ma ambitne cele ekologiczne. Autor odnosi się do różnic w rozumieniu kultury i cywilizacji w kulturze zachodniej i chińskiej, z których ta druga jest mieszanką wpływów

taoizmu, konfucjanizmu i chińskiego marksizmu, przez co stała się ważnym narzędziem polityki i ma na nią pozytywny wpływ. Jednocześnie postawy zawarte w duchowych tekstach kulturowych dają płaszczyznę do patrzenia na środowisko inaczej niż w sposób tylko merkantylny, np. poprzez niepodejmowanie działania i zaakceptowanie świata takim, jakim on jest zgodnie z taoistyczną zasadą *wu wei* (Cafaro 2010, 3–4). Perspektywa refleksyjności i namysłu zawarta w zasadzie *wu wei* zmienia optykę patrzenia na środowisko i pozwala na traktowanie go z większym szacunkiem oraz odpowiedzialnością.

Problematycznym aspektem koncepcji cywilizacji ekologicznej jest to, że chińska perspektywa jest ściśle związana z autorytaryzmem środowiskowym, być może pytanie o demokrację stawiane przez Horynę nie jest bezzasadne. Główna różnica między chińską strategią polityczną a polityką zachodnią polega na tym, że ta ostatnia jest demokratyczna, czego oczekuje się w społeczeństwach zachodnich, podczas gdy w Chinach imperatywy ekologiczne są raczej częścią programów politycznych i nie są budowane na idei demokracji. Takie podejście często prowadzi do sprzecznych celów. Niemniej tekst podejmuje ważne pytanie teoretyczne – jak pogodzić ideę stałego wzrostu gospodarczego z koncepcją cywilizacji ekologicznej, z których obie zdają się mieć przeciwne kierunki dążenia. Ten dylemat jest wpisany w koncepcję zrównoważonego rozwoju, która nieustannie oscyluje wokół pytania: jak pozwolić gospodarkom narodowym na rozwój, w ramach, które czynią go zrównoważonym?

Wydaje się, że Chiny chcą być liderem nie tylko w rozwoju gospodarczym, ponieważ rząd do swoich strategii rozwoju włączył ambitne cele ekologiczne, np. intensywny rozwój technologii środowiskowych. Filozoficzne tło chińskiej kultury zapewnia ramy dla konstruktywnego współistnienia cywilizacji i natury, dokładając cegiełkę do prób zdefiniowania modelu rozwoju zgodnego ze środowiskiem naturalnym. Tak więc, pomimo pewnych teoretycznych kontrowersji przedstawionych w tym rozdziale, być może Chiny mogłyby zbudować cywilizację ekologiczną.

Rozdziałem, który dokłada do mądrościowego ujęcia rzeczywistości, w której żyjemy i do podstawy wiedzy dla cnót intelektualnych jest również rozdział piąty autorstwa João Ribeiro Mendesa, zatytułowany jest *Are we risking too much the sustainability of the Anthropocene technosphere*?. Autor rozpoczyna rozważania od przedstawienia koncepcji technosfery autorstwa kanadyjskiego filozofa Seana McGratha, który ogłosił nadejście epoki technosfery i koncentruje swoją analizę na tym, jak wpłynie ona na nas, a mianowicie, czy epoka ta doprowadzi do zbawienia czy zagłady (s. 144). Według Mendesa odpowiedź na to pytanie w dużej mierze zależy od zdolności do tworzenia innowacyjnych technologii, ale nie oznacza to, że chce on podążać za optymizmem i nadzieją ukrytą w koncepcji „techno-fix"[3]. Stara się on zrozumieć, w jaki sposób technologia może pomóc nam rozwiązać nasze problemy, jednocześnie pamiętając, że może przynieść negatywne skutki uboczne.

Technosferę, w tym rozdziale, definiuje się jako „zestaw wielkoskalowych technologii sieciowych, które leżą u podstaw (rozwoju) i umożliwiają (…)»sztuczne« lub »nienaturalne« procesy wydobycie i przetwarzanie surowców; produkcja energii; komunikacja elektroniczna; transport towarów i towarów; przemysł spożywczy; biurokracja polityczna i gospodarcza; itp. bez których współczesna cywilizacja (…) nie mogłaby istnieć" (Haff, 2013, 301-302). Koncepcja technosfery jest bardzo ważna w kontekście dyskusji o Antropocenie, ponieważ ludzkie działania na świecie 1. skutkują technosferą, 2. są zapośredniczone przez technosferę oraz 3. są możliwe dzięki technosferze i 4. są w niej ucieleśnione. Pod wieloma względami dyskusja na temat Antropocenu nie miałaby miejsca, gdyby nie postęp

3 Termin „techno-fix" odnosi się do przekonania, że każdy problem można rozwiązać za pomocą odpowiednio zastosowanej technologii; często rozwiązywany problem został w pierwszej kolejności stworzony przez technologię. Podejście to jest krytykowane jako zbyt naiwne lub zbyt optymistyczne pod względem możliwości technologicznych (zob. więcej: Scott, 2011; Veraart, Blok, Lemmens, 2023; Dillet, Hatzisavvidou, 2022).

technologiczny, niestety kryzys ekologiczny również nie miałby miejsca, gdyby nie postęp technologiczny.

Jednym z problemów podjętych w rozdziale jest relacja między technosferą, Antropocenem i ryzykiem. Technosfera Antropocenu stała się niekontrolowana i niesterowalna ze względu na niekwestionowany postęp technologii i nauki (s. 167), co prowadzi do wielu globalnych zagrożeń. Autor bardzo dobrze wychwytuje dwoistą naturę postępu technologicznego, który jest zarówno bardzo pożądany i korzystny dla ludzkości, jak i przynosi negatywne konsekwencje. Postęp technologiczny pomógł okiełznać, kontrolować, a nawet zmieniać naturalne cykle, jednak postęp ten ma swoją cenę w postaci niszczenia przyrody. Autor twierdzi, że ta dwoista natura postępu technologicznego ma znaczenie moralne, a Mendes proponuje kroki, które obejmowałyby globalne zarządzanie technosferą antropocenu. Rozdział ten stanowi bardzo ważny i interesujący wkład w dyskusję dla tych, którzy martwią się niekontrolowanym postępem technologicznym. Autor zwraca uwagę na konieczność podejścia mądrościowego, które pozwoli podporządkować zaawansowane osiągnięcia techniki moralności.

Powyższe rozważania zdają się być cennym fundamentem dla dyskursu na temat cnót intelektualnych Antropocenu. Wskazują na potrzebę angażowania wiedzy, mądrości, rozsądku i roztropności w podejmowaniu decyzji dotyczących ochrony środowiska. Biorąc pod uwagę złożoność wielu zjawisk naturalnych i problemów ekologicznych cnoty intelektualne zdają się mieć kluczowe znaczenie dla uporządkowania naszej wiedzy o tym, jak można przeciwdziałać pogorszeniu stanu środowiska i jak najbardziej korzystnie wpływać na nasze naturalne otoczenie. Niemniej obok zrozumienia intelektualnego konieczne są także cnoty etyczne, które pokierują podmiotem moralnym, pozwalając mu czynić dobro i dbać o środowisko nie tylko w najlepszy sposób, ale z pełną troską o jego stan.

3. CNOTY ETYCZNE ANTROPOCENU

W analizowanej monografii pojawia się również nawiązanie do cnót etycznych, które skłaniają do większej troski i uważności na środowisko. Pierwszym wartym uwagi przykładem sprawności moralnej jest propozycja, Leslie'go Sklair'a, który kończy rozdział pierwszy propozycją „antropo-filii". Antropo-filia może być postrzegana jako nowa forma antropocentryzmu, ale autor twierdzi, że jest to miłość/przyjaźń między ludźmi bez pasożytowania na innych zwierzętach, co jak twierdzi Sklair było widoczne we wcześniejszych postawach człowieka wobec środowiska. Antropo-filia jest zgodna z innymi stanowiskami, które przeciwstawiają się antropocentryzmowi. Dyskusję nad miejscem człowieka w etyce można porównać do dialektyki heglowskiej (2023), która głosi, że rozwój idei zaczyna się od tezy, przechodzi do antytezy, a następnie tworzy się synteza. Antropocentryzm odpowiadałby w tym cyklu tezie, kontestacja i odrzucenie postaw antropocentrycznych odpowiadałoby antytezie, stanowiska jak antropo-filia byłyby odpowiednikiem syntezy. Na etapie syntezy dokonano wyboru najlepszych z koncepcji antropocentryzmu, jak i ze stanowisk opozycyjnych. Jak wspomniano powyżej koncepcja „antropo-filii" nie jest propozycją oferującą rewolucję ideologiczną, wpisuje się w inne propozycje uznające antropocentryzm, ale jednocześnie oferujące taką wersję tego poglądu, która uwzględnia zwierzęta i rośliny. Ideowo antropo-filia jest zbliżona do oświeconego antropocentryzmu[4] czy antropocentryzmu w słabym sensie

4 Oświecony antropocentryzm to pogląd, że wszystkie moralne obowiązki, jakie mamy wobec środowiska, wynikają z naszych bezpośrednich obowiązków wobec jego ludzkich mieszkańców. Utrzymuje on, że praktycznym celem etyki środowiskowej jest zapewnienie moralnych podstaw dla polityki społecznej mającej na celu ochronę środowiska naturalnego Ziemi i zaradzenie jego degradacji. Oświecony antropocentryzm, jak twierdzą (zwolennicy), jest wystarczający do tego praktycznego celu, a być może nawet bardziej skuteczny w dostarczaniu pragmatycznych rezultatów w zakresie kształtowania polityki niż teorie nieantropocentryczne. (Brennan, Lo, 2024).

(Papuziński, 1999, 172). Wydaje się być cnotą środowiskową, która pozwala kształtować odniesienie człowieka do środowiska naturalnego w sposób uwzględniający interesy ludzkie w zakresie nienaruszającym integralności środowiska naturalnego. Pozwala ona uznać miejsce człowieka na drabinie ewolucyjnej (antropocentryzm ontologiczny), przy jednoczesnym poszanowaniu jego zobowiązań moralnych wobec środowiska naturalnego (patrz Dzwonkowska 2022, 39-40).

Kolejną cnotą środowiskową, która jest dyskutowana w monografii jest sprawiedliwość, a dokładniej ten jej aspekt, który dotyczy sprawiedliwego podziału dóbr. W trzecim rozdziale monografii Petra Gümplová omawia koncepcję Wspólnej Własności Ziemi (WWZ) Mathiasa Risse'a w kontekście zmian klimatu, która jest pewną formą dyskutowania o Ziemi jako o zasobie wspólnym należącym do każdej osoby w jakimś zakresie. Autorka twierdzi, że WWZ jest atrakcyjna tylko *prima facie*, podnosząc dwie problematyczne kwestie napotkane podczas próbnego wdrożenia tej koncepcji: 1. „założenia ontologiczne wbudowane w koncepcję własności, które utrudnia włączenie ograniczeń środowiskowych do roszczeń do zasobów naturalnych; 2. wąska koncepcja podstawowych potrzeb, która nie uwzględnia dwukierunkowej relacji między realizacją sprawiedliwości a stanem świata przyrody" (s. 70). Gümplová podejmuje się konstruktywnej krytyki koncepcji WWZ i stara się uwypuklić jej nieadekwatność w obliczu współczesnych wyzwań moralnych związanych ze zmianami klimatycznymi.

Autorka rozpoczyna od przedstawienia koncepcji WWZ. Mathias Risse twierdził, że cała Ziemia jest kolektywną własnością całej ludzkości. Koncepcja ta odnosi się do Ziemi i jej surowych zasobów, takich jak gleba, powietrze czy surowce; ale jednocześnie nie ma zastosowania do tego, co zostało wytworzone z tych zasobów. Risse twierdzi, że wszystkie istoty ludzkie mają równą pozycję moralną do zaspokajania swoich podstawowych potrzeb. Chociaż idea WWZ wydaje się wiarygodna i przekonująca, Gümplová twierdzi, że ma ona zastosowanie tylko *prima facie*. Jedną z istotnych wad tej koncepcji

jest to, że opiera się ona na uprzedzeniach gatunkowych, ponieważ „Risse traktuje Ziemię oraz jej przestrzenie i zasoby wąsko jako dobra dystrybucyjne o wartości instrumentalnej dla zaspokojenia moralnie uprzywilejowanych podstawowych potrzeb ludzkich" (s. 78). Uprzywilejowana pozycja istot ludzkich jest sprzeczna z najnowszymi trendami i dyskusjami w filozofii środowiska, która uznaje moralną pozycję istot innych niż ludzie. Gümplová łączy zaspokajanie potrzeb pozaludzkich z koncepcją praw istot pozaludzkich. Chociaż „teoretyczny skok" od potrzeb do praw wydaje się nie mieć uzasadnienia, argument, że prawa nie-ludzi są coraz bardziej uznawane, jest istotnym głosem w dyskusji na temat dystrybucji zasobów. Ponieważ podejście silnie skoncentrowane na człowieku znacznie ogranicza naszą perspektywę, ale też nie jest ono wiarygodne w świetle najnowszych odkryć naukowych. Postulat Gümplovej, aby sprawiedliwy podział dóbr dotyczył wszystkich bytów wydaje się być jak najbardziej uzasadniony. Zatem postulowana cnota sprawiedliwości środowiskowej odnosiłaby się w szerszym kontekście do troski o wszystkie byty ożywione, a być może nawet o nieożywione elementy ekosystemu.

Kolejną cnotą środowiskową jest propozycja cnoty obywatelstwa środowiskowego autorstwa Anny Mravcovej (rozdział 6). Punktem wyjścia do dyskusji jest inna cnota, cnota odpowiedzialności za środowisko naturalne. Odpowiedzialność za środowisko jest dyskutowana w literaturze przedmiotu przynajmniej od czasu publikacji Hansa Jonasa (1984, 2001) na temat odpowiedzialności za środowisko i przyszłe pokolenia. Mravcová twierdzi, że wkroczyliśmy w erę, w której koncepcja obywatelstwa powinna wykraczać poza orientację indywidualną i lokalną, powinna obejmować troskę o kwestie środowiskowe. Cytuje ona definicję obywatelstwa środowiskowego UNESCO (2014) jako obywatelstwa „ponad państwem narodowym i skoncentrowanego na odpowiedzialności ludzi za środowisko i świat" (s. 180). Chociaż definicja ta jest dość ogólna i niezbyt precyzyjna, na nowo definiuje relacje człowiek-przyroda, pokazując, że ochrona przyrody jest obowiązkiem nie tylko rządu, ale także

każdej jednostki. Oczekuje się, że każda osoba podejmie pewne działania w celu ochrony przyrody. Mravcová wydaje się koncentrować na przepaści między obowiązkami obywatelskimi w aspekcie lokalnym, krajowym i środowiskowym, owa przepaść jest dużym wyzwaniem w trosce o środowisko. W rozdziale analizowane jest również zaangażowanie w środowisko w kontekście cnoty aktywizmu ekologicznego, co jest bardzo ciekawym i aktualnym zagadnieniem. Niektórzy filozofowie (por. Sandler, 2007; Treanor, 2014) twierdzą, że aktywizm ekologiczny jest warunkiem niezbędnym, aby osiągnąć zmianę. Uznaje się, w dobie gwałtownych zmian klimatycznych potrzebujemy radykalnego zaangażowania podmiotów moralnych. W ujęciu Mracvowej koncepcja aktywizmu ekologicznego jest bardzo silnie zakorzeniona w ideach odpowiedzialności i obywatelstwa środowiskowego.

Żadna z nakreślonych w książce szlachetnych idei ochrony przyrody nie mogłaby się udać bez odpowiedniej edukacji, zarówno w aspekcie moralnym, jak i środowiskowym. Dlatego w ostatnim rozdziale Ewa Dědečková proponuje zmiany w przestarzałej filozofii edukacji inspirowanej myślą Nietzschego i Finka. Autorka twierdzi, że współczesne modele nauczania opierają się na podziale na nauki ścisłe i humanistyczne. Podział ten, zdaniem Dědečkovej, „wynika z podziału klasowego na bogatych i biednych, czyli tych, którzy są usytuowani społecznie i strukturalnie w różnych miejscach kapitału" (s. 212). Jest to bardzo interesujące twierdzenie, które warto przeanalizować, ale byłoby dobrze i korzystnie, gdyby to stwierdzenie zostało poparte danymi. Intuicyjnie wydaje się możliwe, że linia demarkacyjna w kształceniu pokrywa się z dochodami, ale przydałaby się weryfikacja faktów.

Dědečková analizuje wybrane aspekty myśli Nietzchego i Finka i przez pryzmat ich filozofii próbuje znaleźć rodzaj edukacji, który mógłby pomóc ludzkości w rozwiązaniu współczesnych wyzwań cywilizacyjnych, takich jak kryzys ekologiczny. Jak na ironię, mądrość i sporo przydatnych wskazówek odnajduje w kulturze i filozofii

starożytnej, co nie jest zaskoczeniem; w końcu może wszystkie teksty filozoficzne to tylko nawiązania do Arystotelesa i Platona?

Idea odpowiedniej edukacji moralnej nie jest w żaden sposób zaskoczeniem. Już Arystoteles zauważał, że cnota jest pewnym typem sprawności, której można nauczyć się w sposób analogiczny do uczenia się gry na cytrze. Cnoty nabywa się poprzez praktykę „tych bowiem rzeczy, których trzeba się nauczyć, by je wykonywać, tych uczymy się właśnie przez ich wykonywanie; tak np. budowniczowie kształcą się budując domy, a cytrzyści – grając na cytrze. Tak samo stajemy się sprawiedliwi postępując sprawiedliwie, umiarkowani przez postępowanie umiarkowane, mężni przez mężne zachowywanie się" (Arystoteles, 2007, 104). Dotyczy to również cnót środowiskowych, które wymagają specyficznego kształtowania moralnego i patrzenia na środowisko jako na podmiot moralny.

4. PODSUMOWANIE

Monografia *Current Challenges of Environmental Philosophy* przedstawia postrzeganie Antropocenu z perspektywy socjologii i filozofii, zawiera siedem rozdziałów, które prezentują interesującą mieszankę koncepcji z tekstów międzynarodowych oraz słowackich filozofów. Niektóre z idei zawartych w książce są bardzo dyskusyjne, co sprawia, że książka jest warta przeczytania. W niniejszym tekście monografia została omówiona z perspektywy aretologicznej, a analizy były kierowane pytaniem o to, jakich cnót potrzebujemy w epoce Antropocenu. Częste nawiązywanie autorów do potrzeby uporządkowania złożonego dyskursu dotyczącego ochrony środowiska oraz konieczności zrozumienia bogactwa zjawisk związanych ze zrównoważonym rozwojem, wskazuje na kluczową rolę cnót intelektualnych. Mogą one pomóc w podejmowaniu właściwych decyzji moralnych.

OŚWIADCZENIA
Finansowanie badań: Niniejsza publikacja nie otrzymała żadnego zewnętrznego wsparcia finansowego.
Oświadczenie właściwej komisji etycznej: Nie dotyczy.
Oświadczenie o dostępności danych: Nie dotyczy.
Podziękowania: Nie dotyczy.
Deklaracja narzędzi AI: Autorka oświadcza, że w przygotowaniu niniejszego manuskryptu nie korzystała z narzędzi sztucznej inteligencji.
Konflikt interesów: Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

BIBLIOGRAFIA

Arystoteles, (2007). *Etyka Nikomachejska*. przekł. D. Gromska, PWN.
Brennan, A., Lo N.Y.S., (Summer 2024). *Environmental Ethics*. W E.N. Zalta, U, Nodelman (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/ethics-environmental.
Cafaro P. (2010), Environmental Virtue Ethics Special Issue: Introduction, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, *23*(1), 3–7.
Coeckelbergh M. (2015). *Environmental Skill. Motivation, Knowledge, and the Possibility of a Non-Romantic Environmental Ethics*, New York 2015.
Dillet, B., Hatzisavvidou, S. (2022). Beyond technofix: Thinking with Epimetheus in the anthropocene. *Contemporary Political Theory*, *21*(3), 351–372.
Dzwonkowska, D. (2018). Is environmental virtue ethics anthropocentric? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 31*(5), 723-738. https://doi.org/10.1007/s10806-018-9751-6.
Dzwonkowska, D. (2022). *Wprowadzenie do etyki środowiskowej*. Wydawnictwo Naukowe UKSW.
Haff, P. (2013). Technology as a geological phenomenon: Implications for human well-being, in A stratigraphical Basis for the Anthropocene? W C. Waters, J. Zalasiewicz, M. Williams (red), *A stratigraphical Basis for the Anthropocene?* (301–309). Geological Society London.
Hegel, G.W.F. (2023). *Fenomenologia ducha*. tłum. S.F. Nowicki. Fundacja Aletheia.
International Commission on Stratigraphy (n. d.). *Joint statement by the IUGS and ICS on the vote by the ICS Subcommission on Quaternary Stratigraphy*, https://stratigraphy.org/news/152.
Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*. The University of Chicago Press.

Jonas, H. (2001). *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology*. Northwestern University Press.

Lowe, B.S. (2019). Ethics in the Anthropocene: Moral responses to the climate crisis. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, *32*(3), 479-485. https://doi.org/10.1007/s10806-019-09786-z.

Morrell, K., Dahlmann, F. (2023). Aristotle in the Anthropocene: The comparative benefits of Aristotelian virtue ethics over Utilitarianism and deontology. *The Anthropocene Review*, *10*(3), 615-635. https://doi.org/10.1177/20530196221105093.

Papuziński, A. (1999). Świadomość ekologiczna a kultura. W A. Papuziński (red.), *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii* (165–224). Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.

Pouteau, S., Hess, G. (2024). Introduction: Is environmental virtue ethics a 'virtuous' anthropocentrism? *Philosophies, 9*(6), 172. https://doi.org/10.3390/philosophies9060172.

Sandler, R. (2007). *Character and Environment. A Virtue-Oriented Approach to Environmental Ethics*. Columbia University Press.

Scott, D. (2011). The Technological Fix Criticisms and the Agricultural Biotechnology Debate. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, *24*(3), 207–226.

Stafford, S.P. (2010). Intellectual Virtues in Environmental Virtue Ethics. *Environmental Ethics*, *32*(4), 339-352.

Sťahel R., Dědečková E. (red.) (2023). *Current Challenges of Environmental Philosophy*. Brill.

Treanor, B. (2014). *Emplotting Virtue: A Narrative Approach to Environmental Virtue Ethics*. State University of New York Press.

Trischler, H. (2016). The Anthropocene. A Challenge for the History of Science, Technology, and the Environment. *N.T.M.*, *24*, 309–335.

UNESCO. (2014). *Global Citizenship Education. Preparing learners for the challenge of the 21st century*. UNESCO.

Veraart, R., Blok, V., Lemmens, P. (2023). Ecomodernism and the Libidinal Economy: Towards a Critical Conception of Technology in the Bio-Based Economy. *Philosophy and Technology*, *36*(2), 1–23.

ENVIRONMENTAL VIRTUES IN THE DISCOURSE OF ECOPHILOSOPHY. ARETOLOGICAL REFLECTIONS ON THE MONOGRAPH *CURRENT CHALLENGES OF ENVIRONMENTAL PHILOSOPHY*

Abstract. This article examines key aretological concepts discussed in the monograph *Current Challenges of Environmental Philosophy*, published in 2023 and edited by Richard Sťahel and Ewa Dědečková. The monograph collects the views of Slovak thinkers on environmental philosophy in the Anthropocene; however, in this article I do not offer a review of the monograph, but analyse it by asking the question: what should the virtues of the Anthropocene be? The book distinguishes between two types of virtues: intellectual virtues and ethical virtues. Intellectual virtues organise the intellectual world, whilst ethical virtues guide our actions and moral choices. In an era where human impact is immense, both types of virtue are of great significance for guiding the actions of the moral agent in a way that takes into account human welfare, economic development and respect for the natural environment. In the monograph, intellectual virtues are only implicitly evident; the need for their integration and their critical significance in the Anthropocene emerges in the solicitation to organise existing knowledge (Sklair), to seek the best development model (Sťahel) or political model (Horyna) for the environment, and through the question of technology and the possibilities for its wise application (Ribeiro). In each article, a clear need for rationality, wisdom, discernment, prudence and other intellectual virtues essential in the Anthropocene is at the heart of the discussion. Nevertheless, intellectual virtues alone are not sufficient to fully protect the environment; ethical virtues are also necessary, as they enable the moral agent to act in the interests of the natural environment. Three such virtues are identified in the monograph: anthropophilia (Sklair), justice (Gümplová) and the virtue of environmental citizenship (Mravcova). Virtues and their proper application require adequate moral education, as Dědečková writes in her chapter, linking the need for environmental education with the shaping of a person's moral character. Such a list of virtues forms a catalogue of moral competencies essential for environmental protection.

Keywords: Anthropocene; environmental philosophy; technology; virtue; environmental virtue ethics

DOMINIKA DZWONKOWSKA
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
(Cardinal Stefan Wyszynski University in Warsaw)
https://orcid.org/0000-0002-2060-2901
d.dzwonkowska@uksw.edu.pl

https://doi.org/10.21697/spch.2026.62.A.04

Tekst jest udostępniany na zasadach licencji Creative Commons (CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe).

Zgłoszono: 23/03/2025. Zrecenzowano: 14/05/2025. Zaakceptowano do publikacji: 13/04/2026.